

Weg met de vrijheid!

Willem Hoogendijk

"De Aarde sterft langzaam" hield koningin Beatrix ons voor in haar indrukwekkende kersttoespraak van 19...check.

Nu weten we dat onze levensvoorwaarden op deze planeet niet langzaam maar heel snel aan het verslechteren zijn. Zodanig dat we bijna van een collectieve zelfmoord van de mensheid kunnen spreken.

Terwijl de ruimen van ons gehavende levensschip vollopen, wordt, net als destijds op de Titanic, bovendeeks nog volop gedanst. We reizen, maken kruiswoordpuzzels, golfen, webloggen en funshoppen lustig door. Een half miljoen mensen komt kijken hoe raceauto's rondjes draaien in een binnenstad. De economie moet altijd maar doorgroeien, mede op basis van het consumentenvertrouwen. Dit staat voor: of we maar a.j.b. willen blijven kopen en verkwalen.

Het bedrijfsleven heeft zich in de loop van de geschiedenis flink losgezongen van de maatschappij als geheel. Het ondernemerschap moet zo vrij mogelijk plaats vinden. Dat staat het dichtst bij de menselijke natuur zoals ingevuld door de élite rond de 18e eeuw. Vond de liberale econoom Adam Smith toen niet dat de bakker, de slager en de brouwer de publieke zaak het beste konden dienen door zich uitsluitend op hun negotie te concentreren?

Het idee van de vrije burgerij in het algemeen werd vervolgens nog eens versterkt door haar opstand, overal in Europa, tegen nog feodale structuren. Het lagere volk mocht af en toe een geweer in de hand gedrukt krijgen, of zelf nemen, om deze vrijheidsbeweging te steunen, verder bleef het er buiten. Het was te druk met werk vinden, werk houden en het halen van het eind van de week. Vrijheid? Iets voor de bazen!

Is dit verleden tijd? Kijk eens rond op zaterdagmiddag in de winkelcentra. De basis van de maatschappij loopt daar rond. Die mensen doen vaak het voor een samenleving essentiële basiswerk. Meestal niet hoog opgeleid, druk met de dagelijkse besomeringen, zorgen en emoties. Uit op koopjes. Tot over de oren gebonden aan werk, uitkering, basislasten en schulden. Vrijheid, waar? Ja, de vrijheid tussen schoenen zus of schoenen zo. Tussen twee weken Benidorm of de Algarve. Maar verder?

Denk ook eens aan de tijd van de Koude Oorlog. Wie kwamen hier uit het Oosten naar toe gevlucht? Mensen uit de bovenlaag. Die hadden last van de verschillende vrijheidsinperkingen. Niet Jan met de pet en zijn Marie. Integendeel waren die vaak blij met hun betaalbare woning, hun baan en met gratis onderwijs en gezondheidszorg. Vrijheid van meningsuiting, vergadering of vereniging - daar hadden zij geen boodschap aan. Dat behoorde tot die andere wereld boven hen. Vandaar ook de maar langzaam tanende, en ons verbazende, aanhang die de resten van de communistische partijen in Oost-Europa nog hebben.

Bedrijfsleven echt vrij?

Bij dat vrije bedrijfsleven valt die vrijheid overigens ook wel tegen. De democratie en het vakbondswezen rukten op, en daarmee ook allerlei sociale regelingen. Verbod op kinderarbeid, je kon iemand niet zomaar meer ontslaan en de werkomstandigheden werden gecontroleerd. Later kwam dat verdomde milieu er bij met allerlei beperkingen.

Veel meer geaccepteerd wordt de druk die er van de investeerders uitgaat - een stille vennoot, de bank of aandeelhouders. Zeker, met geld kan je starten, volhouden of uitbreiden. Maar het betekent ook een soort slavernij. De ondernemer moet steeds maar zorgen dat zijn of haar geldschieter voldoende gevoed wordt. Anders trekt deze zich terug en dreigt faillissement. Groei moet. En wat te denken van de filiaalmanager of franchisehouder die te horen krijgt dat hij of zij 10% meer omzet moet zien te draaien of anders ... Nee, met de vrijheid van de ondernemer valt het best tegen.

Kapitalen moeten alsmaar aangroeien en zijn zo -geld immers de dominante productiefactor waarmee je je de andere factoren kan aanschaffen- de economie gaan aandrijven. Zij hebben de bedrijvigheid in een houdgreep die niet misselijk is.

Met het systeem van verhandelbare aandelen is die vrijheid wel heel groot geworden. Keynes wees al op de nadelen van de daarmee gepaard gaande scheiding tussen eigendom en verantwoordelijkheid. Aandeelhouders "lack altogether both knowledge and responsibility towards what they momentarily own." De geld gedreven productie, nog enorm versterkt door de bancaire geldschepping, heeft afzet nodig, en zo werd de koopkracht van de bevolking verhoogd. Ford zei bondig dat hij zijn mensen zo betaalde dat zij in ieder geval zijn auto's konden kopen. Die koopkrachtuitbreiding kon meteen aan de eis tot loonsverhoging voldoen die de vakbonden geregeld stelden. En aan de algemene wens tot welvaartsverbetering.

De oude, beproefde economie, gebaseerd op de vraag, was vervangen door een economie van het aanbod, ja van de opdring. Er kwam een imposante welvaartsverhoging, zeker. Maar ook een enorme verkwisting van energie, grondstoffen, materialen en natuur. Overheidsmaatregelen mochten vooral de groei niet in de weg staan. Het hele systeem werd afhankelijk van het scheppen van behoeften en dus van verspilling. De econoom Schumpeter deed er een roze lintje omheen door te spreken van 'creatieve destructie'.

Vrijhandel

Toen de burgers al behoorlijk gereduceerd -èn gepromoveerd!- waren tot oppassende werkers en consumenten en zo de financieel-liberale economie behoorlijk stevig in het zadel was gekomen, kon het kiesrecht algemeen worden. Vrijheid om te kiezen uit verschillende partijen die echter nagenoeg alle die economie omhelsden, wel moesten omhelzen.

Bij die economie hoorde ook de vrijhandel. Had die niet overal bedrijvigheid gestimuleerd, efficiëntie bevorderd en nieuwe gebieden bij het wereldgebeuren betrokken? Het verhaal over de vrijhandel is, net als elk officieel verhaal, natuurlijk dat van de bovenlaag, bij ons en overzee; van hen die er beter van waren geworden of hopen te worden. Maar de aan de handel ten grondslag

liggende kostenvergelijking klopt niet omdat we, ten gevolge van de kloof tussen bedrijfsleven en maatschappij, zijn gaan rekenen met veel te korte meetlatten. Er zijn talloze niet opgevoerde kosten, de zgn. externalities; en sociale en natuurwaarden werden niet of nauwelijks gewaardeerd. Dit nog afgezien ervan dat de eerste theoreticus van de vrijhandel, Ricardo (begin 19^e eeuw), niet kon voorzien dat kapitaal, en vervolgens ook arbeid, zo mobiel zouden worden als nu het geval is.

Vooraf die dominante productiefactor kapitaal heeft eerst binnenslands de boel omgeploegd en doet nu hetzelfde wereldwijd. We zien overal schaalvergroting, versnelling en intensivering met machines en chemie. Beproefde sociale structuren en productiewijzen leggen het loodje. Werkloosheid is structureel geworden. De moderne economie is kapitaal plus olie plus extreme bescherming van de private eigendom.

De roep om wat meer regionale autonomie krijgt meteen het verwijt van protectionisme - de satan voor de vrijhandel. Maar wat er juist enorm beschermd wordt zijn die kapitaalstromen! Als er iets vrij is, zijn die het! "Het kapitaal stroomt de hele wereld over op zoek naar de hoogste opbrengst." (Marijnissen? Nee, Bolkestein! Volkskrant, 21-1-1984) Het ploft ergens neer, werk brengend, en trekt dan weer weg, vaak sociale ontwrichting achterlatend. Ondertussen hopen de kapitalen zich op en concentreren zij zich.

Geldaccumulatie betekent ook: minder geld elders. Gevolg is over- en onderontwikkeling. Meer (teveel?) op de ene plaats, minder op andere plaatsen. De binnenlandse migratie van onze kinderen en werkers uit dorpen en kleine steden in de periferie naar de Randstad (metropool) is eigenlijk niet anders dan de migrantenstroom van arme (arm geworden?) naar rijke landen. Het heeft alles te maken met vrijheid. Meer rijkdom en vrijheid hier betekent minder vrijheid (minder werk, minder voorzieningen enz.) elders.

Ook binnen de metropool is 't het Grote Geld met zijn rendementseis dat de stad vorm geeft: appartementering in dure eenheden, snelle winkelomzetten of juist dure spullen, e.d.. Het bepaalt zelfs voor een flink deel onze hele cultuur: meer TV-pulp voor de kijkcijfers en de advertentie-inkomsten, glossybladen vol artikelen en reclame over een levensstijl die ons rechtstreeks richting afgrond loodst. (Wanneer komt er eens opstand onder de weldenkende mensen?)

Zeker, weg uit het dorp of de wijk van je jeugd is ook vaak een bevrijding. Van enige sociale controle naar de geneugten van de grotere stad - zeg er eens nee tegen. De daarbij gepaard gaande verdere individualisering stemt mooi overeen met het streven van de moderne geldeconomie naar een zo klein mogelijke werk- en consumptie-eenheid: de individuele burger losgeweekt van wortels, familie en omgeving, klaar voor flexwerk en koopgoot.

De gemiddelde werker moet doen wat er bij staat. De titel van het boek *De vrijheid gaat in het rood gekleed* van Theun de Vries parafraserend: de vrijheid gaat in het brood gekneet.

Maar ook iemand als de bankier is een pion in het geheel die immers onze spaarcentjes van enige rente moet zien te voorzien en ook zijn bedrijf overeind moet houden oftewel moet blijven groeien. Iedereen en alles de gevangene van de groeiwang en het korttermijn rendement.

Zweep erover

Hoe is de situatie nu? De kapitalen zijn zeer vrij. De mensen met geld in principe ook (velen zijn echter de slaaf van hun geld ...). De burgers, die zich materieel niet veel zorgen hoeven te maken, hebben dus relatief veel vrijheid en vrijheden. Daarmee is het zelfs totaal uit de hand gelopen. Wat we ons denken te kunnen veroorloven ten opzichte van de natuur, onze naasten en ons nageslacht - we realiseren ons niet hoe fout en dom we bezig zijn. Ja, het is vooral *onintelligent*. En we worden dom gehouden door reclame, de meeste programma's op TV en radio en waarschijnlijk ook door het hele onderwijs. Dat laatste kan het ook niet helpen, moet ons immers klaarmaken voor de maatschappij, en daarin is geen ruimte voor echt vooruit kijken. Onze hele officiële cultuur ronkt van de vrijheid. Vaak is er sprake van pseudo-vrijheid. "Wat wil je worden?" vragen we onze kinderen. Vrijheid? De maatschappij doet geen beroep meer op hen, heeft een groot deel van hen eigenlijk niet echt nodig, weet er geen weg mee. We zijn met teveel.

Relatief vrij zijn we vooral als consument, dat wil zeggen van dat wat dit economisch systeem ons aanbiedt. (Veel belangrijks is niet voor handen of te duur!) We reizen overal maar heen (degenen die het kunnen betalen dan). We rijden gedachteloos auto (overigens vaak nodig als gevolg van de huidige ruimtelijke ordening en vervoerspolitiek!). Snelheidslimieten en stoplichten zijn voor softies. Speedboten, raceauto's en sportbolides, 'P.C. Hoofstraattractoren', particuliere helihavens, zeecruises en dergelijke - ze worden normaal gevonden. Voedsel wordt makkelijk weggegooid. Het afval gooien we gemakkelijk bij elkaar. Te vaak blijft apparatuur op stand-by staan en blijven spaarlampen de hele tijd aan. We vinden het normaal dat er schoon water uit de kraan komt en de supermarkten vol liggen. *Onze hele welvaart in het Noorden is gebaseerd op hen die overal in de wereld hun taak verrichten op de sawa's en in de fabriekjes, mijnen en havens.* Ook bij ons zijn het Polen die onze asperges steken, illegalen die onze tomaten plukken, medelanders die onze kantoren schoon houden. Terwijl velen van ons maar gemakkelijke banen hebben of wat rondhannessen op een uitkering. Wat menen steeds meer mensen bij ons te kunnen zeggen: "Werk moet leuk zijn." Zijn wij een klootjesvolk zoals de Provo's ons destijds betitelden? Nee, we zijn nu, 40 jaar later, een strontverwend rot volk geworden! Een volk dat er goed aan zou doen een onbarmhartige zweep over de eigen lamstralige rug te leggen.

Degenen die de vrijheid van de burger zo hoog hebben halen er vaak algauw als complement verantwoordelijkheid bij. Een twee-eenheid moet dat dan zijn. Klinkt mooi, maar klopt dat wel? Als er een conflict is tussen vrijheid en verantwoordelijkheid -en dat gebeurt vaak- wint de vrijheid het meestal. Verantwoordelijkheid vraagt om een ethisch ingestelde burger, en ethiek krijgt het moeilijk als materiële zaken in het geding zijn. Zo is het ook in het groot met onze sociale verworvenheden. Deze komen al gauw op de tocht te staan als het met de economie wat minder gaat. Maatschappelijk verantwoord ondernemen lukt ook alleen maar zolang het bedrijf goed draait.

Bij de vrijheid van de burger zet men zich vaak af tegen de overheid. Omwille van onze individuele vrijheid of van die van het bedrijf moet de overheid geen grote rol spelen. Maar juist die vrijheid, dat loskomen van het bedrijfsleven en de individuele burgers van de maatschappij heeft de noodzaak voor een overheid vergroot. De Engelse historicus John Griffith wijst erop dat er eind 19e en begin

20ste eeuw één grote wetgevende exercitie nodig was om het junglekapitalisme een beetje te fatsoeneren en reguleren, zeker ook in zijn eigen belang. Het is het afwentelen door het bedrijfsleven van talloze kosten -privatisering van de winsten, socialisering van de lasten- dat van de overheid zo'n grote *overhead* heeft gemaakt. En bij de individuele burger houdt de verantwoordelijkheid meestal op als hij of zij de voordeur uitgaat. Beetje vuil voor de deur? Reinigingsdienst bellen!

De overheid (inclusief de wetgeving) is bedoeld als ons gezamenlijk, door ons zelf gemaakt, instrument om ons in het gareel te houden, ons aan onze verplichtingen jegens de publieke zaak te herinneren en om de dingen te doen die we alleen niet kunnen. De overheid als ons collectieve geweten en gedragscode, vergelijkbaar met de afspraken die binnen een gezin of op een werkvloer gemaakt worden.

Zo'n overheid moet uiteraard goed door de democratische organen gecontroleerd en aangestuurd blijven. De laatste decennia is de roep om minder overheid luider geworden. Maar de milieu-rampspoed, de sociale desintegratie en het sterk verminderde verantwoordelijkheidsgevoel van de burger hebben juist genoodzaakt tot meer regelgeving. En hoe meer ondernemers het in de groei-maar-door economie moeilijk krijgen en daardoor in conflict komen met terechte, ja noodzakelijke milieubescherming en sociale regels, hoe meer zij gaan roepen om een terugtrekkende overheid (in plaats van bijvoorbeeld gezamenlijk de groeidwang en de gelddruk aan te pakken).

Cultuuromslag

In deze tijd is er mijn inziens juist meer overheid nodig en een drastische inperking van onze vrijheden. Dit omwille van het milieu -draagvlak van elke economie, van het hele leven. Opwarming, vergiftiging, schoonwaterschaarste, stormen en droogten, de bosbranden, gevaarlijke u.v.straling, onnodige honger, voedselschaarste, de kloof tussen armen en rijken, tussen elites en gemarginaliseerden overal in de wereld - wat is er in hemelsnaam nog meer nodig om tot een grote omslag in ons denken en doen te komen, een cultuurrevolutie, een paradigmaverandering?

Om te redden wat er nog te redden is (zal niet meevallen met nu weer die methaan-'tsunami' die er als broeikasgas nog eens bij komt) is er een minimale saamhorigheid nodig. Alleen samen in één bootje kunnen we de noodzakelijke collectieve inspanningen verrichten.

Met name nodig is de drastische verkleining van onze druk op het milieu, de verkleining van onze 'ecologische voetafdruk'. Regionalisering van de economie, hier en elders. Meer zelfvoorziening overal, met als basis de biologische landbouw. Veel minder transport en im- en export. Act locally, think globally. Een global village met beheerste handel, beperkt reizen maar volop internet. En iedereen aan het werk, gevarieerd werk.

Een bevrijding van de groeidwang en de rendementszweep of een bevrijding van vele jaren hetzelfde werk doen - zou een intelligente, gekalmeerde economie dan juist niet méér vrijheid opleveren? Moeten we wat van onze individuele vrijheid als consument afstaan voor wat meer collectieve vrijheid om vorm aan ons leven en de economie te kunnen geven?

Is een *bevrijdings*(sic!)beweging nodig om de catastrofale en lege vrijheid van nu in te ruilen voor perspectiefvolle vrijheid? Om een onverantwoorde vrijheid van een deel van de bevolking in te ruilen voor een verantwoorde vrijheid voor allen? Een bevrijdingsbeweging voor echte, duurzame vrijheid?

De versobering hoeft niet te leiden tot een saaie maatschappij. We kunnen ons integendeel uitleven in vaardigheden en ambachten, in gezond voedsel produceren en lekker eten, in mooi gekleed gaan, zoals geschetst door William Morris, voorloper van de Liberty(sic)stijl. Ons uitleven in wedstrijden, zoals die andere utopist Charles Fourier aanbeval: dansen, touwtrekken, wie heeft de mooiste pompoenen gekweekt. Modern: wie de mooiste website heeft. Ons uitleven, ook, in de ontwikkeling van kennis en milieuvriendelijke technieken (onze kennis van de natuur en van ons lichaam kunnen we gerust nog primitief noemen). Zoals we nu opvoeden kan stukken beter. Filosofie en psychologie komen er nog bekaaid af. Zoals ook muziek maken, zingen, dansen, sporten en toneel spelen. Weer samen leven vereist een leerschool. Voor verdieping van de democratie is ook training nodig. Net als voor echt duurzame bedrijvigheid. We gaan weer evenveel contact met de burens krijgen als met de verre internetcontacten.

Afijn, genoeg aantrekkelijke en spannende compensatie voor de *dringend noodzakelijke* versobering, met benzine en verre vacaties op de bon en soms een lege plek op de winkelplank.

Fantasie? Onhaalbaar? Zoals het nu gaat, sterft de Aarde. Aan onze vrijheid.

Utrecht, sept. 2005
Email: wh@aarde.org